

Evropa na pokraji úpadku: kam až může vést populační krize

Populační fond OSN, State of the World Population 2002,
UNFPA (www.unfpa.org), New York 2002, 80 s.

STEIN RINGEN*

Oxford University, Velká Británie

Europe on the Brink of Decline: Where Its Population Crisis Can Take Us

Review of the State of the World Population 2002

Report by United Nations Population Fund. UNFPA (www.unfpa.org),
New York 2002, 80 p.

Abstract: This review article comments on the *State of the World Population 2002* report published by the United Nations Population Fund. It focuses on developments in Europe and in Africa, which although assuming contrary forms pose an equally serious threat to the well-being of their populations. In Europe the population decline predicted for most of this century may lead to serious economic, social and cultural decline. A change in thought and action is needed immediately if this negative trend is to be reversed by mid-century. The fall of population numbers in Europe cannot be made up for by increased immigration for various reasons, such as Europe's not being ready to accept more immigrants and the decreasing attractiveness for potential immigrants if economic decline in Europe sets in. Africa's situation is that of serious underdevelopment, where population and social problems are further aggravated by the spread of the HIV/AIDS pandemic and incompetent governance in some countries. The obligation of developed countries to help Africa overcome its crisis is insisted upon. A possible way out of the difficulties for developing countries is seen in the demographic window, which opens when a strong young generation enters the productive age in a society with relatively few dependent members.

Sociologický časopis, 2003, Vol. 39, No. 4: 551–560

Hluboko v útrobach této vynikající zprávy se nachází následující mrazivý odstavec: „Ve většině průmyslových zemí se již prosadil vzorec postupně vzrůstající naděje života a plodnosti trvale setrvávající pod úrovní prosté reprodukce. Bezprostřední vyhlídka na úbytek obyvatelstva a rychlý růst počtu obyvatel ve vyšších věkových skupinách jsou již v těchto zemích podnětem k živým diskusím. Debaty daleko překračují demografii a týkají se vztahů mezi rasami, sociální politiky a podoby manželských vztahů v rodinách se dvěma příjmy“.

* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Prof. Stein Ringen, University of Oxford, St. Cross Building Manor Road, Oxford OX1 3UL, Velká Británie, e-mail: stein.ringen@green.ox.ac.uk

O průmyslových zemích se toho ve zprávě o mnoho více neříká, avšak v tomto malém odstavci se skrývá velké drama. O „populační otázce“ jsme zvyklí uvažovat jako o problému populačního tlaku, a skutečně tomu tak je, především v Africe. Dnes se však musíme současně zabývat zcela jiným problémem, totiž otázkou blízkého se propadu počtu obyvatelstva zejména v Evropě.

Obyvatelstvo evropských zemí se nereprodukuje. Přinejmenším ve 14 zemích začaly počty obyvatelstva klesat a v ostatních je růst nulový nebo blízký nule. Předpokládá se, že v roce 2050 se počet obyvatelstva v Evropě sníží na 600 milionů ze současných 725 milionů. Staletí populačního růstu vystřídal pokles. Stojíme na historickém předělu.

Zbytek zprávy se věnuje chudobě, počtu obyvatelstva a nedostatečnému rozvoji. Neexistuje a nikdy neexistovala světová krize z přelidnění. Mezi lety 1960 a 2000 se počet světového obyvatelstva zdvojnásobil ze tří na šest miliard. Dnes již je jasné, že k dalšímu zdvojnásobení nedojde. V roce 2050 bude na světě devět až deset miliard lidí, a to už budeme blízko maxima. Někdy ve druhé polovině století počty začnou klesat. Populační exploze bude jen krátkou, sto let trvající epizodou v dějinách lidstva. Byla způsobena lepšími životními podmínkami, zejména lepším zdravím, nižší dětskou úmrtností a vyšší nadějí dožití. Ve většině oblastí Asie a Latinské Ameriky je růst obyvatelstva již dnes jen pozvolný.

Populační krize však přesto propukla alespoň v některých oblastech. Afrika (mezi arabským Severem a Jižní Afrikou) směřuje k dalšímu zdvojnásobení počtu svého obyvatelstva. V nejméně rozvinutých zemích se možná do roku 2050 počet obyvatelstva ztrojnásobí. Je smutné, že některé ze zemí, kde žije nejchudší obyvatelstvo, jsou velmi bohaté na půdu a zdroje a přitom méně „přelidněné“ než Evropa. Jejich problémem není obyvatelstvo, nýbrž špatná vláda.

Až do současné doby se lidstvo rychle rozrůstalo a přitom obdivuhodně vzkvétalo. Dnes je mnohem bohatší *per capita* než před 50 lety. Mnohé země zbohatly a stamiliony lidí se rozloučily s chudobou. Globální kapitalismus a mobilita obyvatelstva pomáhají uskutečnit sen o jednom světě. Africké a latinskoamerické umění a hudba dobyly svět, stejně úspěšné byly iránské, indické a japonské filmy. Lidská práva a demokracie se staly všeobecným standardem a vzniká světová vláda.

Avšak nevzkvétá celé lidstvo. Evropa opouští cestu pokroku a Afrika zůstala daleko pozadu.

I

Úbytek obyvatelstva se v Evropě očekával po většinu 20. století. K poklesu se schylovalo v meziválečném období, ale odvrátil jej nečekaný baby-boom po roce 1945. Nadšení pro děti však nevydrželo dlouho. Za pouhých 20 let se Evropa vrátila k mírám porodnosti pod úroveň reprodukce a započal trvalý pokles počtu obyvatelstva.

Má-li se obyvatelstvo reprodukovat z jedné generace na následující při zachování svého počtu, musí zjevně přivádět na svět dostatek dětí. V rozvinutých zemích

s nízkou dětskou úmrtností a vysokou nadějí dožití se dlouhodobé stability v počtu obyvatelstva dosahuje při plodnosti asi 2,1 dítěte na ženu. Z celé dnešní Evropy dosahuje plodnosti na úrovni reprodukce pouze Albánie. Z ostatních zemí stojí nejvýše Irsko s fertilitou 2,0, dále Francie s 1,8 a Norsko a Dánsko s 1,7. Jihoevropské katolické země mají velmi nízkou plodnost kolem 1,2 a stejný je průměr v zemích střední a východní Evropy. Německo a Švédsko mají plodnost 1,3, Británie a Finsko 1,6.

Průměrná plodnost se v Evropě odhaduje na 1,34 dítěte na ženu. Tento odhad možná z technicko-statistických důvodů podhodnocuje skutečnou míru plodnosti, ale nanejvýš o jedno či dvě desetinná čísla. Současná fertilita je hluboko pod úrovní reprodukce. Pro ilustraci, bez vystěhovalectví a přistěhovalectví a se stabilní plodností 1,5 dítěte na ženu se počet obyvatelstva za 100 let zmenší na polovinu a s plodností 1,2 dokonce na pouhou čtvrtinu. V souladu s tímto myšlenkovým experimentem by při současných mírách porodnosti na konci tohoto století v Německu žilo 40 milionů obyvatel oproti současným 82 milionům a v Itálii méně než 20 milionů oproti současným 57 milionům.

Může k tomu dojít? Nejsme schopni činit spolehlivé předpovědi na tak dlouhou dobu dopředu a populační trendy se mohou rychle a nečekaně měnit. Nezdá se pravděpodobné, že by Evropané jen nečinně přihlíželi tomu, jak jejich počty rapidně klesají. Z výzkumů víme, že alespoň říkají, že chtějí mít více dětí, než ve skutečnosti mají, a lze snad doufat, že najdou způsoby, jak toho dosáhnout.

Na druhé straně však porodnost byla nízká po velmi dlouhou dobu s výjimkou baby-boomu po roce 1945 a nezdá se, že by se mohla vyšplhat na úroveň reprodukce. Aby k něčemu takovému došlo, musela by se stát normou rodina se třemi dětmi, a to se nejeví jako pravděpodobné. Je tomu tak proto, že moderní představy o rodinném životě se opírají o dnes pevně zakořeněnou myšlenku a ekonomickou nezbytnost, že pracují a vydělávají oba rodiče. Tato forma rodinného života se nedá snadno sloučit s více než dvěma dětmi. Překonání normy dvou dětí by vyžadovalo změny v životním stylu, které, jak se zdá, lidé nemají v plánu. Když většina rodičů pokládá dvě děti za ideální počet, mnoho párů nutně tohoto „cíle“ nedosáhne, a výsledkem bude průměrná míra plodnosti kolem 1,5 dítěte na ženu nebo ještě nižší, pokud, jako je tomu v současnosti, bude i nadále vzrůstat podíl bezdětných žen. (Jedna ze tří nebo čtyř dnešních mladých Britek zřejmě zůstane bezdětná).

Podíváme-li se do budoucnosti, nabízejí se nám dva scénáře. Buď radikální změna v postojích a životních stylech zaměřená na podporu větších rodin a spolu s ní nová sociální politika vybízející rodiče, aby vychovali tři nebo čtyři děti. Nebo pokračující nízké míry porodnosti vedoucí k závažnému poklesu obyvatelstva.

První možnost nelze vyloučit. Dnes si ještě lidé v Evropě jasně neuvědomili, že stojíme na okraji populačního propadu. Počty obyvatelstva teprve začínají velmi pomalu klesat. Jakmile se stane zřejmé, že tyto počty zamíří strmě dolů, postoj lidí se mohou změnit. Něco takového se přihodilo ve 20. a 30. letech, kdy Evropu zachvátil strach z poklesu obyvatelstva. Na tomto strachu vyrostl například skandinávský stát blahobytu, zaměřený na podporu rodiny, nebo pronatální sociální politika ve Francii.

Mohou se však postoje změnit dosti důkladně? Baby-boom po roce 1945 byl možný díky tomu, že se pracující matka nestala sociální normou. Ženy byly takřka k dispozici, aby měly víc dětí. Můžeme dnes očekávat návrat k modelu rodiny s jedním živitelem? Je to velmi nepravděpodobné. Vyžadovalo by to, aby se ženy vzdaly celého jednoho století své emancipace. Rodinná ekonomika se přizpůsobila dvěma platům a absenci jednoho platu by si rodiny nemohly dovolit, ani kdyby chtěly.

Změní se politické postoje a bude státní sociální politika více nakloněná rodinám? Možná, ale jen s obtížemi. S výjimkou Skandinávie by potřebná změna musela být značná. Vlády ztrácejí moc vybírat nové daně na další výlohy. Rodinná politika je nejistou investicí, neboť rodiče nelze uplatit, aby měli více dětí, aniž by změnili svůj životní styl, a tato změna by byla velmi nákladná. V oblasti sociální politiky nakloněné rodinám patří přední místo skandinávským zemím. Ve Švédsku zůstává porodnost přes veškeré politické úsilí nízká; v Norsku je porodnost vyšší, ale to zřejmě způsobuje ekonomický optimismus opírající se o zásoby ropy.

Nejlepším odhadem zřejmě je, že nízké míry porodnosti budou trvat dosti dlouho a že Populační fond OSN má pravdu, když říká, že se u nás „již prosadil vzorec plodnosti trvale setrvávající pod úrovní prosté reprodukce“. Tuto předpověď podporuje ještě jeden další důvod. Trvá dlouho, než se nízká porodnost projeví úbytkem počtu obyvatelstva. Jakmile k tomu ale dojde – a my se nacházíme právě v tomto okamžiku – další a zrychlený úbytek (alespoň po nějakou dobu) je nevyhnutelný již čistě na základě demografické logiky. Populační úbytek může následně vést k ekonomickému úpadku. Lidé pak zjistí, že žijí v upadajícím prostředí, což posiluje jejich nejistotu a úzkost ve vztahu k budoucnosti. V naší části světa se lidé obávající se budoucnosti bojí mít děti. Populační úbytek již započal a začíná se rozvíjet jeho dynamika.

Můžeme nízkou porodnost vyvážit zvýšeným přistěhovalectvím? Zde vstupujeme na minové pole, jehož se v citovaném odstavci Populační fond jen jemně dotýká. Odpověď zní ne – imigrace není náhradou za děti. Avšak s tím souvisí další otázka, totiž zda je imigrace žádoucí, a na tuto otázku bychom měli odpovědět ano – k imigraci bude docházet, bude vzrůstat, a my bychom ji měli přivítat. Zamysleme se nejdříve nad první otázkou a poté se vraťme k otázce druhé.

Představa, že svůj populační problém můžeme řešit přistěhovalectvím, je povrchní a nezodpovědná. Náš sklon myslet si, že zbytek světa nám je dán k dispozici pro uspokojování našich potřeb, v tomto případě výběrem z jeho populace, má v sobě něco nechutně arogantního. V dřívějších imperiálních dobách Evropané viděli v Africe zemi, kam mohou vyvážet své přebytečné obyvatelstvo a tím tam zavádějí civilizaci. Dnes některé hlasy navrhuji, abychom svůj populační deficit vyřešili dovozem chudých lidí k nám, neboť údajně i tentokrát jim, ač je využijeme, prokážeme službu. Jenže politika stojící na aroganci není morálně udržitelná.

A není ani funkční. Jako jednoduché řešení se sice jeví otevření hranice, když k nám přistěhovalci chtějí, avšak v tom se skrývají těžké a nepříjemné otázky.

- Chceme vůbec my Evropané přistěhovalce? Nevypadá to tak.
- Jsme schopni snést zvýšený příliv přistěhovalců? I nízké přistěhovalectví, jaké má-

me dnes a z kterého je velká část tvořena vnitřní evropskou migrací, již způsobují sociální konflikty a posun politických orientací směrem k extrémní pravici.

- Bude chtít přijít do Evropy dostatečný počet přistěhovalců, budou to ti, které potřebujeme, a dokážeme je přilákat? Kromě Evropy potřebují přistěhovalce i jiné země: Severní Amerika, Austrálie, Japonsko, Korea. Mnohé ze států, odkud dnes obyvatelstvo odchází, se ekonomicky rozvíjejí, a brzy si mohou začít hlídat svou pracovní sílu pro sebe.
- Co vystěhovalectví? Pokud po úbytku obyvatelstva bude následovat ekonomický úpadek, nestane se Evropa spíše oblastí, odkud se obyvatelstvo bude stěhovat pryč, než cílem přistěhovalectví?

Vážně míněná demografie nepočítá s tím, že přistěhovalectví vyrovná důsledky nízké porodnosti. Zcela jistě s tím nepočítá Populační fond OSN. Jeho předpověď, podle které počet evropského obyvatelstva klesne do poloviny století o 125 milionů, zahrnuje i přistěhovalce. Pokud tento trend bude pokračovat i nadále a v druhé polovině století přijdeme o dalších 125 milionů, náš počet se sníží na 475 milionů. Pokud se úbytek obyvatelstva stane trvalým a ještě nabere na tempu, stojíme před reálnou možností, že počet obyvatel Evropy poklesne během sta let na polovinu, a to i při započtení přistěhovalců. To jsou vysoká čísla a sto let je velmi krátká doba. Stojíme před populačním propadem.

II

Počet evropského obyvatelstva nastoupil klesající trend. Otázka zní, jak velký bude jeho úbytek a zda se může stát dlouhodobou záležitostí a vyvolat tak další formy úpadku. Populační změna je nejmocnější silou sociálního rozvoje. Bylo by naivní si myslet, že životní standardy a styly zůstanou nedotčeny, když dochází ke smrštění samotné páteře společnosti.

Některé důsledky jsou nevyhnutelné a obsažené v současných trendech, takže je můžeme popsat bez stínu pochybnosti. Jiné důsledky jsou jen možné, hodně závislé na tom, zda sestupný trend počtu obyvatelstva dokážeme včas zastavit. O těchto dalších důsledcích můžeme jen spekulovat, avšak naše spekulace musí zahrnovat i obraz Evropy, která se propadá do sestupné spirály ekonomického a kulturního úpadku.

Cílem Evropy je sjednotit se a dosáhnout postavení významné světové mocnosti, avšak mocnost s ubývajícím obyvatelstvem není mocností na vzestupu. Je slabší Evropa dobrá, nebo špatná? Pokud nám jde o Evropu a její budoucnost ve světě, je špatná. Pokud řekneme: nevádí, na světě je lidí dost – pak my Evropané říkáme, že na Evropě nezáleží. Jaká však bude budoucnost sjednoceného evropského kontinentu, jestliže jeho obyvatelstvu není drahá žádná idea Evropy?

Dnes je nejlidnatější evropskou zemí Německo (82 milionů), po něm následují Velká Británie, Francie a Itálie, z nichž každá se blíží 60 milionům. Budou-li současné trendy pokračovat, Francie a Německo si vymění místa v pořadí zemí podle

počtu obyvatelstva, Británie zůstane na své pozici a Itálie se, co se populace týče, propadne do bezvýznamnosti.

Bude 40 milionů Němců méně šťastných proto, že už nepatří k 80milionovému kmeni? Jednotlivci zřejmě nebudou, ale německý národ zcela jistě ano. Osmdesátimilionový národ je významná mocnost, 40milionový národ je méně významná mocnost. Bude 400 milionů Evropanů nešťastných proto, že jich není 800 milionů? Odpověď je stejná. Zda je pro Evropu dobře, nebo špatně, že Francie předstihne Německo v počtu obyvatel a moci, je věcí názoru každého jednotlivce. Bude však Itálie ještě Itálií, až bude mít pouze 15 nebo 20 milionů obyvatel?

Změny v sociálním složení Evropy jsou více než pravděpodobné. Bude v ní relativně méně Jiho- a Východoevropanů a relativně více Západo- a Severoevropanů. Vnitřní migrace tyto trendy zřejmě ještě posílí. Nejspíš dojde k selektivní migraci, kdy se nejlepší pracovní síla bude stěhovat pryč ze zaostalých oblastí, které se tak dostanou do ještě horšího úpadku (To se již děje např. v rámci interní mobility z východu na západ v Německu). Populace přistěhovalců se stanou relativně početnějšími a Evropa více multikulturní.

Evropa se zmenšuje, rozrůžňuje se její národní, regionální a sociální složení, vzrůstá její multikulturalita. Je to důležité? Bude Evropa lepším, nebo horším místem k životu? To závisí na přízraku ekonomického a kulturního úpadku.

Některé oblasti Evropy sténají pod populačním tlakem. My, co žijeme na jihovýchodě Anglie, to víme velmi dobře. Do tohoto regionu – jednoho z nejhustěji zalidněných na světě – se vměstnalo tolik lidí, že žádný dopravní systém nedokáže uspokojit jejich potřeby. Výsledek: denní náklady ve formě stresu a ztráty času i zisku. Ceny nemovitostí jsou takové, že i dobře vydělávající mladí lidé jsou vyloučeni z trhu realit. Výsledkem je: podivná nová forma vznešené bídy – mladí lidé, kteří mají dost peněz na utrácení, ale ne dost na to, aby si pořídili vlastní bydlení, o to více utrácejí. (To je pozadí rodičů se kultury životních stylů osob žijících bez partnerů a bez dětí; mladí lidé si nemohou dovolit rodinu, a smíří se proto s tím, že nechtějí, co stejně nemohou mít.) Můžeme si myslet, že úbytek obyvatelstva je požehnáním, ve skutečnosti to je ale naše prokletí.

Průmyslovou nebo postindustriální ekonomikou je její obyvatelstvo. Když roste obyvatelstvo, roste ekonomika, když obyvatelstvo stagnuje, stagnuje i ekonomika, když obyvatelstvo klesá, klesá i ekonomika. V roce 1945 bylo Německo v troskách, ale během chvíle se Západní Německo vrátilo na pozici hlavní ekonomické síly v Evropě. Dnes se již ví, že faktorem významně přispívajícím k německému *Wirtschaftswunder* byl příliv milionů Němců z východní Evropy, jenž vytvořil tlak, který postavil německou ekonomiku opět na nohy. Japonská ekonomika rostla, dokud rostl počet japonského obyvatelstva. Dnes, kdy počet obyvatelstva stagnuje (porodnost v Japonsku je stejná jako evropský průměr), stagnuje i japonská ekonomika. Ve Spojených státech se ekonomické osudy Severu a Jihu měnily podle migrace: když migrace směřovala na Sever, prosperoval Sever, když na Jih, prosperoval Jih. Lidé zůstávají v jihovýchodní Anglii nebo se tam stěhují kvůli její dynamické ekonomice, a dynamiku této ekonomice propůjčuje právě populační tlak. Energicky se dnes

rozvívají takové národní ekonomiky jako Spojené státy a Austrálie, kterým se daří kombinovat poměrně vysoké míry porodnosti s poměrně vysokým přistěhovalečtím. Evropa uvízla v nízkém růstu a vysoké nezaměstnanosti. Evropský vlak se skřípěním zastavuje, jak německá lokomotiva ztrácí tah kvůli stagnaci obyvatelstva, a začne ujíždět zpátky, jakmile jejího obyvatelstva začne ubývat. Obyvatelstvo v moderní ekonomice vytváří poptávku a tlak; když jí začnou docházet lidé, dojde jí dech.

Během tří staletí pokroku Evropa vytvořila mimořádně bohatou kulturu projevující se v architektuře, umění, literatuře, hudbě, svobodě a demokracii. Co se stane, když Evropa sklouzne do ekonomického úpadku? Najde se přebytek, z něhož bude možné financovat katedrály, paláce a umění? Budou vlády s to podporovat muzea, operní domy, divadla a orchestry? Co se stane s postoji, jistotou a důvěrou? Budeme si moci dovolit svobodu? Přežije demokracie, pokud se zhroutí ekonomika? Ve starověkých Athénách, kde demokracie byla stvořena a kde rozkvetla, se zřítíla jako domeček z karet, jakmile přestala fungovat ekonomika.

Přejdeme-li od známých důsledků k možným, dostaneme se na neznámé území. Úbytek obyvatelstva je cosi, co jsme po staletí nezažili. Jsme za vrcholem kopce na cestě dolů. Ta nás během několika krátkých desetiletí přivede do Evropy velmi odlišné od té, jak ji známe dnes.

Nemůžeme říci, že to bude Evropa ekonomicky a kulturně chudší, ale tuto možnost musíme vést nadále v patrnosti. Musíme si uvědomit, že se tvoří dějiny, že jsme svědky změny směru v jádru toho, co žene vpřed společnosti a jejich rozvoj. Celá naše zkušenost je o sociálních trendech mířících vzhůru; jakmile začnou ukazovat dolů, nebezpečí je akutní.

III

Zpráva Populačního fondu OSN vykresluje hrozivý obraz nedostatečného rozvoje. K chudobě: téměř polovina lidí na světě má na den méně než dva dolary, každý čtvrtý méně než jeden dolar. Podíl lidí žijících v chudobě pomalu klesá, avšak absolutní čísla zůstávají zatvrzele neměnná.

K nerovnosti: „Podle většiny ukazatelů se propast mezi bohatými a chudými ještě více rozevřela. Rozdíl v příjmu na jednoho obyvatele mezi 20 procenty nejbohatších a 20 procenty nejchudších byl v roce 1960 30:1; tento poměr vyskočil na 74:1 v roce 1999.“ K nerovnosti v chudých státech: „Ženy jsou neúměrně silně zastoupeny mezi chudými. Mnohé z nejchudších žen žijí v domácnostech vedených ženami. Vzrůstá mezi nimi počet vdov. Překlenutí ‚genderové propastí‘ v oblasti zdraví a vzdělání snižuje individuální chudobu a podporuje ekonomický růst. Účinky jsou nejsilnější v chudších zemích.“

K nemocím: „AIDS je významnou příčinou smrti v Africe, kde žije 28 milionů lidí nakažených HIV/AIDS: ze 40 milionů nakažených osob žijí všechny kromě 1,5 milionu v rozvojových zemích. Nemoc se šíří nejrychleji ve východní Evropě a Střední

Asii a každým dnem se stává vážnější hrozbou pro Indii a Čínu. HIV/AIDS je demografickým, sociálním a ekonomickým neštěstím. Jelikož zabíjí převážně mladší osoby, v nejhůře postižených zemích vyhlazuje celé generace uvnitř skupiny osob v produktivním věku. Nemocí je nakaženo stále více státních úředníků a zaměstnanců v soukromém sektoru. Vinou pandemie AIDS mohou být ekonomiky postižených zemí v roce 2020 o 20-40 procent menší, než se odhadovalo. Zdravotní péče se již stala nedostupnou pro velkou část těch nejchudších. Vzdělávací systém a zdravotnictví se hroutí, neboť učitelé a zdravotníci vymírají. Pandemie nejeví známky zpomalení. Efektivní politické vůdcovství zabránilo šíření nákazy v zemích, jako je Senegal, Thajsko a Uganda, avšak mnozí vůdci na nejrůznějších úrovních s pandemií ještě nezačali bojovat. Přes mnohá vyjádření podpory členové mezinárodního společenství dosud nedali k dispozici prostředky, které chudé země potřebují.“

Zpráva o těchto tématech hovoří diplomaticky, jako by byla stejně závažná pro všechny, avšak dnešní příběh o nedostatečném rozvoji je na prvním místě příběhem o Africe. Je zjednodušující říkat, že svět se vyvíjí vpřed a Afrika zůstává pozadu, ale jde o zjednodušení obsahující pravdu. S otázkou, proč stále existuje zbytečná bída, jako tomu je v Africe, je velmi obtížné se vypořádat. Dotýká se hlouposti. Je nsmyslné vylučovat Afriku ze světové ekonomiky. Dotýká se též neschopnosti, naší neschopnosti pomoci Africe a neschopnosti Afriky pomoci si sama. Dotýká se i dědictví kolonialismu a našich předsudků a rasismu. Africké národy a bohaté kultury jsou ohroženy. Můžeme je zachránit za cenu, která je pro nás velmi nízká. Proč se to neděje? Existuje jasné vědomí o problémech, které Afriku sužují, a upřímná vůle pomoci. Proč se nepromítají do činů? Každému je jasné, že Afrika pomoc potřebuje. Američtí a evropští vůdci učinili v posledních letech odvážná prohlášení, že teď přišel čas, aby se jejich pozornost a zájem obrátily k Africe. Proč po těchto prohlášeních už nic nenásledovalo?

K rozvojové politice zpráva opakuje, co se již stalo zavedeným klišé: zdravotnictví, vzdělání a lepší příležitosti pro ženy. Rozvoj přichází zdola, začíná u lidí a investic do lidí.

Za tím vším se skrývá otázka, proč přetrvává chudoba ve světě, který je nzměrně bohatý. Je tomu tak patrně z mnoha důvodů, ale ne z těch, které jsou někdy pokládány za nejzjevnější. Není pravda, že vnější podmínky, řekněme „vykořisťování“, odsoudily chudé lidi žijící v chudých státech k trvalé chudobě. Počty chudých poklesly v Latinské Americe, v arabském světě a Asii, výrazně poklesly v jižní Asii. K tomu by nedošlo, kdyby tyto země byly uvězněny v mezinárodních strukturách unikajících jejich kontrole. Ve východní Evropě a Střední Asii počet lidí žijících v extrémní chudobě po roce 1989 prudce stoupl (z jednoho milionu na 17). To je dědictví vnitřních selhání. V (subsaharské) Africe chudoba nadále vzrůstá. To je důsledek neuvěřitelně špatného vládnutí. (Ovšem v Africe *existují* dobré vlády, a tam, kde existují, se situace zlepšuje.)

Chudoba nepřetrvává ani kvůli přelidnění. Ekonomové vedli spory o vazbě mezi počtem obyvatelstva a chudobou, ale Populační fond dnes tvrdí, že tato otázka je vyřešena. Vazba existuje a je třeba ji hledat spíše v úniku před chudobou než

v jejím vytváření. Vysoký podíl mladých závislých osob v chudé populaci brání ekonomickému růstu a znemožňuje zemi vydat se cestou rozvoje. Když se však podaří snížit porodnost, otevře se okno příležitosti k nastartování ekonomického růstu za předpokladu, že vláda je schopna této příležitosti využít. „V jedné generaci tento pokles plodnosti otevírá demografické okno, období, kdy početná skupina osob v produktivním věku podporuje poměrně menší počet starších a mladších závislých jedinců. Demografické okno představuje pro tyto země jedinečnou příležitost k investici do ekonomického růstu. Toto okno se otevírá pouze jednou a ne na dlouho. V další generaci se opět zavírá, neboť populace stárne a počet závislých osob se opět zvyšuje. Využití demografického okna vysvětluje třetinu ročního ekonomického růstu východoasijských „tygrů“. Jiné státy nebyly tak úspěšné. Nejchudší země mají k otevření demografického okna velmi daleko.“

IV

Populační fond OSN publikuje *Zprávu o stavu světového obyvatelstva* každoročně od roku 1978. Je to jeden z hrstky dokumentů patřících do rodiny výročních zpráv OSN, které představují vynikající cvičení v politické výchově. Dalšími podobně vybočujícími tituly jsou *Zpráva o lidském rozvoji* (Rozvojový program OSN) a *Zpráva o světovém rozvoji* (Světová banka).

Zpráva za rok 2002 podněcuje k úvahám o obyvatelstvu a ekonomice. Jejich vzájemný vztah je složitý. V nedostatečně rozvinutých ekonomikách je populační růst příliš velký a v rozvinutých ekonomikách naopak příliš slabý. To jsou příběhy Afriky a Evropy. Ať se liší sebevíc, patří k sobě. V obou případech jsou vyhlídky do budoucnosti černé. Afrika se nevydá cestou rozvoje a Evropa ji opustí. Jejich souvazečnost se může ještě prohloubit, jak bude Evropa stále závislejší na dovozu lidí a Afrika na jejich vývozu.

Co dělat? Nemůžeme číst tuto zprávu o nedostatečném rozvoji, stejně jako jiné zprávy OSN z poslední doby, aniž bychom opět nezdůraznili, že se něco musí udělat pro Afriku. Záměrně říkám *pro* Afriku. Ať to sebevíc zavání pocitem nadřazenosti, Afrika potřebuje, abychom pro ni něco udělali. Dědictví hanby za škodu, již Evropa Africe způsobila, dnes Evropě brání udělat pro Afriku cokoli dobrého. Angažovanost v Africe bude kontroverzní, vyžaduje nejdříve nastolení dobré vlády a teprve potom peníze. Evroptští vůdci se obávají pracnosti tohoto úsilí a nařčení z poručníkování. Afričtí lupiči vydávající se za vládců využívají rétoriky imperialismu, aby si ochránili svůj rajón. Hlasité proklamace a gesta jako v patové situaci se Zimbabwe nejsou k ničemu. Z tragédie této země a z dalších hrůz hladovění a nemoci se lze poučit o tom, že se žádá více než jen rozvojová pomoc. Je zapotřebí institucí angažovanosti, má-li se předejít neštěstí. My v Evropě bychom to měli brát jako svou odpovědnost: neměli bychom dovolit staré hanbě, aby nám způsobila hanbu novou.

Pokud jde o Evropu, není nepředstavitelné, že úbytek obyvatelstva přeroste

v ekonomický úpadek, ba je to dokonce pravděpodobné. Bezpochyby dojde k mnoha změnám na sociální mapě. Mimoto se dá předpokládat, že úpadek bude pokračovat déle, pokud teď nepodnikneme kroky, které zabrání přeměně klesající křivky, po níž se pohybujeme dnes, v dlouhodobě sestupnou spirálu. Nikdo podle mého názoru nemůže s jistotou tvrdit, že jestli se dnes udělá to a to, zítra dojde k tomu a tomu, avšak víme toho dost, abychom mohli říci, že před námi číhá nebezpečí, které vyžaduje, abychom nyní jednali.

Ač nemůže být sporu o tom, že míry porodnosti jsou v Evropě jako celku příliš nízké, v některých evropských zemích jsou nad kritickou úrovní. Co je skutečností v některých státech, musí být možností v jiných. Evropa by mohla míry porodnosti po malých krůčcích zvednout. Malé změny se mohou společně projevit velkými důsledky pro populační trendy.

Předně potřebujeme uvědomění. Musíme si připustit, že ve hře jsou evropské ekonomiky a kultury. To je obtížný úkol, neboť je třeba uznat fakt populačního úbytku a nebezpečí, která z něj plynou, a vzápětí toto zjištění proměnit ve výraz evropské sebedůvěry, jež říká, že Evropa, její kultura a hodnoty jsou něčím, co je pro Evropany důležité a co chtějí uchovat.

Dále potřebujeme revoluci uvnitř státu blahobytu vedoucí k lepšímu postavení rodiny. Musíme umožnit mladým lidem, aby si mohli dovolit založit rodinu. Musíme více ekonomicky podporovat rodiny s dětmi a umožnit ženám, aby byly zároveň manželkami, matkami i pracovnicemi. To zahrnuje jednak opatření umožňující návrat k rodině, jako delší placenou mateřskou dovolenou a jistotu zaměstnání pro matky, jednak kolektivní opatření jako jesle a centra denní péče.

Konečně, musíme si udělat jasno v otázce přistěhovalectví. Lidé na celém světě jsou v pohybu. Budoucnost patří dynamickým společnostem se smíšeným obyvatelstvem. Evropa je zkostnatělá, protože si dovoluje zestárnout ve svých strukturách i smýšlení. Věci by se jen zhoršily, kdybychom se měli izolovat od toho, co je v současném světě mladé, od živé transnacionální komunity. To samozřejmě předpokládá, že otevřeme své hranice, ale něco takového můžeme udělat jen tehdy, když se naučíme změnu *chtít* a když se zbavíme svého strachu z toho, co je dnes ve světě v pohybu.

Z angličtiny přeložil Marek Skovajsa

STEIN RINGEN je profesorem sociologie a sociální politiky na Oxfordské univerzitě. Zabývá se otázkami kvality vládnutí, a to z pozice, v níž se protíná demokracie, politika a spravedlnost. Publikoval řadu knih a článků v britském i zahraničním tisku.